

Slovenská genologie na přelomu šedesátých a sedmdesátých let XX. století

LIBOR PAVERA (BIELSKO-BIALA)

Existují mezníky, mezi něž patří rovněž pro československou vzájemnost symbolicky osmičkový letopočet 1968 a do nichž jako by se čas od času vtělovala synergie dobového dění určitého časoprostoru. Rok 1968 byl nepochybně vyvrcholením a možná i jednou z katarzí procesů, které probíhaly před tímto datem ve středoevropském prostoru – procesů v mnoha oblastech lidského snažení; stejně jako po tomto datu probíhaly procesy, které nesou stigmata dění vyústujícího do srpnových událostí 1968 a dějů následných a které ještě nelze zcela přesně zmapovat, detailně popsat a vysvětlit, neboť zůstávají příliš živé, dynamické, osobní a zasahují do současnosti (o situaci vypovídají některé texty žánrů dokumentární povahy, kupř. paměti, srov. k tomu Císař 2005).

Rozhodně lze polemizovat s tezí, která se někdy objevuje nejen v publicistice, ale která bývá vyslovována často rovněž renomovanými vědci na důkaz, že literatura a věda o ní by měly být oproštěny od společenských pohybů. Tudiž podle teze nezasahují společenské a politické procesy do kulturních a vědeckých oblastí. Z pochopitelných důvodů se omezíme na krátký exkurz do oblasti genologického bádání, které se slibně začalo rozvíjet ve slovenském prostředí ve druhé polovině šedesátých let 20. století a našlo si tam několik výrazných nositelů a zastánců tohoto přístupu k literárním textům v přestavitelích slovenské literární vědy – i když genologii nepřijímali bez výjimky *en bloc* pozitivně. Ale nebyla to výlučně oblast genologie (bádání o druzích a žánrech), jinými oblastmi výzkumu, které se v uvolňujících se celospolečenských poměrech začínaly svébytně vyhranovat, byly komparatistika, která ve svébytnou disciplínu – v kontextu přímo světovém – vyrostla péčí Dionýze Ďurišina (z té doby zvláště *Problémy literárnej komparistiky*, 1967), stylistika ve spojení s výzkumem výrazových kategorií nebo výzkum literární komunikace a metakomunikace. Centrálním místem dvou posledně zmiňovaných oblastí se začala stávat Nitra a tam se v roce 1967 zrodil Kabinet literárnej a umeleckej komunikácie, který v modifikované podobě existuje v rámci Filo-

zofické fakulty Univerzity Konštantína Filozofa do dnešních dnů, ačkoliv jeho pracovní i akční rádius je již (zvláště posledním dvacetiletí) daleko širší a výsledky kvantitativně i kvalitativně bohatší... Zatímco z dnešního pohledu lze snadněji diferencovat mezi jednotlivými proudy či badatelskými skupinami, dobové publikace tuto vyhraněnost ještě v úplnosti nevykazují, ačkoliv zaměření příspěvků již dává tušit, že jednotliví badatelé se již systematicky a cílevědomě zaměřovali na určitou problematiku.

Výzkumy genologické byly v šedesátých letech 20. století ve slovenském literárněvědném prostředí nosné, postačí podívat se na tematiku v té době otiskovaných studií a monografií (Zlatko Klátik se věnoval otázkám genologickým na konkrétním textovém materiálu, zejména pak žánrovým otázkám spjatým s cestopisem – *Vývin slovenského cestopisu*, 1968; Cyril Kraus učinil zase předmětem svého zájmu poznávání balady umělé i lidové, např. *Slovenská romantická balada*; Jozef Hvišč prováděl své žánrologické výzkumy rovněž v komparativním rámci, zejména slovensko-polském, např. *Epika. Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme*, 1971 atd.).

Výrazné badatelské aktivity – komparativně-genologické – lze na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století pozorovat v prostředí prešovském: v Prešově fungovala Filozofická fakulta košické Univerzity P. J. Šafárika a ústřední postavou tamějšího badatelského literárněvědného výzkumu byl Pavol Petrus. Zatímco ještě sborník věnovaný 6. Mezinárodnímu kongresu slavistů z roku 1968, sestavený Andrejem Červeňákem a Pavlem Petrusem, se orientuje spíše k problematice srovnávací literatury, zejména pak vztahům bilaterálním (srov. *O meziliterárnych vzťahoch*, 1968), potom sborník z roku 1973 je již výsledkem cíleně zaměřeného výzkumu komparativně-genologického: jde o výsledek soustavnější, systematické práce skupiny badatelů, která byla prezentována na konferenci Komparatistika a genológia, „ktorá bola súčasťou prípravy slovenských slavistov na VII. medzinárodný slavistický kongres vo Varšave,“ jak charakterizuje projekt P. Petrus (Komparatistika 1973 : 3).

Vědecký redaktor sborníku Pavol Petrus sám se ujal úvodní studie ke sborníku. Charakterizuje a vlastně pro ostatní spolupracovníky v ní usiluje definovat stěžejní termíny, s nimiž bude pracovat. V této době se výrazně – rovněž v českém literárněvědném prostředí (zejména Felix Vodička a jeho stoupenci, srov. Vodička 1969) – badatelé zaměřovali na literární historii a na možnosti i meze poznávání literárních dějin. Byla to ještě doba, kdy za vrchol literárněvědné práce se pořád považovala syntéza dějin literatury, k níž směřovala veškerá literárněvědná práce včetně textologické a

ediční; pro strukturalisticky orientované badatele je pak příznačné, že se zabírali zejména dějinami jedné národní literatury, aniž by usilovali o pořízení určitého kontextu, v němž se text nacházel v době svého zrodu, publikování ve finitním tvaru i v čase recepčním („druhé“ a další životy); je to jeden z podceněných rysů českého strukturalismu a jedno z negativ téměř většiny strukturalisticky zaměřených badatelů, že nedocenili význam srovnávacího studia. (Z tohoto hlediska bude pak v budoucnu vhodné porovnat jednotlivé svazky tzv. akademických Dějin české literatury I–IV mezi sebou i jako celek *sui generis*. Je to téma na disertační či habilitační práci, která by jistě nebyla obecněji přijata, ale vypovídala by o literárněhistorickém i literárněteoretickém myšlení části české literární vědy 20. století a o jeho omylech i slepých uličkách, do nichž se dostávalo.)

V úvodní studii ke sborníku jde Petrusovi o otázky literárního procesu, který chápe jako otevřený, třebaže strukturalizovaný systém, v němž neustále probíhá na historické ose jeho existence dynamický pohyb strukturalizace a destrukturalizace. Za prvořadý úkol literární historie považuje rekonstrukci totality vnitřních a vnějších dějin tohoto systému (Komparatistika 1973 : 5). Jako vhodný metodologický nástroj k uskutečňování jmenovaných cílů chápal Petrus právě komparatistiku a genologii; s jejich pomocí lze lépe popsat a vysvětlit slohové formace, o něž jde v literární historii. Zde se patří doplnit, že Petrus neužívá dnešní ustálené terminologie literární druh, žánr, příp. žánrová forma a žánrová varianta, jež sice není důsledně ustálena ani dodržována, ale uplatňuje se v mnoha pracích genologicky profilovaných i v úvodech do studia (srov. Petruš 2000). Je kladem Petrusova pojetí žánru (u něj se mluví o druhu, zatímco pro druh užívá termínu rod), že jej „chápeme ako historickú, a teda premenlivú kategóriu rodových kvalít, realizuje sa teda uvedený vzťah rod – druh na rovine invariantu, kým druhové formy rozrôzňujú základné druhové typy, sú ich obmenami, variantmi“ (Komparatistika 1973: 8). Pro vývoj literární vědy i literatury a literárních žánrů šedesátých let 20. století je příznačná jistá extenzivnost: „... a iná je problematika hoci v súčasnej literatúre, kde agresivita druhov je viac ako príznačná, čo sa prejavuje v druhovom „splývavosti“ (Komparatistika 1973 : 8). V současné době, která je stále příznačná často rozličnými tendencemi soustředěnými pod již zaužívaný termín postmoderní, je potom tato „splývavost“ mnohem výraznější, neboť jedním ze znaků literatury v době postmoderny je míšení literárních druhů a žánrů (k tomu mj. srov. Žilka 2000 nebo Žilka 2006). Přesto někteří badatelé, k nimž se hlásíme, hovoří zhruba o dvou typech žánrů, s nimiž se

setkáváme v literárním vývoji: jde o žánry stabilní a labilní; základní difERENCE spočívá v tom, že žánry stabilní si i přes různé subžánrové přeskupování uvnitř žánru udržují v průběhu vývoje základní znaky (kontury, habitus) a stabilitu, zatímco žánry labilní se proměňují, dokáží přecházet na ose druhové od lyriky přes epiku k dramatu (sem bychom mohli zařadit kupř. cestopis, baladu aj.); pro druhý typ se hodí rovněž pojmenování „tekuté písky“ (srov. Pavera a kol. 2005). Obecně lze říci, že Petrusův příspěvek je hodně poučen na výsledcích polské genologie, zejména na pracích teoreticky nesmírně kvalitně vybavené a po světové literatuře široce rozhlédené Stefanie Skwarczyńskiej, jejíž syntéza (přezdívaná „summa genologica“, termín F. Lealiho) vyšla v podobě 3. svazku jejího *Wstępu do nauki o literaturze* (Warszawa 1965), Henryka Markiewicze (kapitola *Rodzaje i gatunki literackie* vyšla v jeho spise *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1964) aj. Tyto podněty vhodně přenáší do slovenského prostředí, kde zároveň spojuje problematiku genologickou se srovnávací v komparatisticko-genologický komplex rozborů; jejich cílem bylo ukázat specifický charakter estetického profilu slohové formace, případně její další vnitřní segmentaci, fázování; podle Petrusa pak segmentační postup naznačuje vlastně „vlastní“ dějiny slohové formace, dynamickou kvalitu její strukturální podstaty (parafrázováno podle Komparatistika 1973 : 7).

Zatímco Petrus genologie ve spojení se zřeteli komparatistickými více zaujaly na poli literárněhistorickém („komparativno-genologický aspekt v literárnohistorickom výskume umožňuje sledovať trasu historického vývinu druhov, ich frekvenciu i funkciu, odkryva ich štruktúru skladbu, modelovo-typové varianty a ich hierarchizovanú väzbu v rámci jednotlivých slohových formácií“, s. 12), další příspěvatel sborníku Jozef Hvišč vidí genologii spíše jako možnost interpretace literatury; rovněž zmíněný přístup ke genologii je možný: může být (1) možností, jak utřídit pomocí léty prověřených způsobů a nástrojů veliké množství literárního materiálu a zároveň ukázat cesty i slepé uličky, kudy se literatury jednotlivých národů ubíraly v historické perspektivě, ale zároveň (2) může být chápána jako pomyslný klíč k otevření literárního textu, neboť nesprávné žánrové určení textu může v určitých situacích zamezit vhodnému „čtení“, „kódování“ textu a zatemnit nebo dokonce zcela zmařit uspokojivou interpretaci literárního textu (v této podobě chápal genologii kupř. český paleobohemista Eduard Petruš, srov. naposledy jeho knižní soubor *Vzdálené hlasy*, Olomouc 1996). Hvišč se ve svém příspěvku zamýšlí hned nad několika okruhy problémů: vývoj literárněvědné genologie (s fázemi univerzalis-

tickou, pozitivistickou a strukturální), druhová systematika, chápání druhové struktury a variabilita druhových struktur (správněji by se mělo uvést žánrů; o záměně pojmů druh a žánr již bylo pojednáno výše).

V podkapitole o teoretických východiscích výzkumu, kde Hvišč si všimá ontologie žánrů, rozlišuje tři její etapy: vznik, rozvoj a zánik, čímž se odlišuje od dnešního pojetí žánru, jak jej vidí např. účastníci cyklu workshopů tzv. transformační genologie (srov. Pavera–Pospíšil 2003; Pavera a kol. 2005 a 2006), hovořících na místo o smrti žánru o jeho transformaci, mutaci, modifikaci atd. Život žánru, který z nějakého důvodu zmizí z žánrového systému určité kulturní etapy, nechťejí vidět jako navždy ukončený, jako neměnný stav: naopak v duchu tezí ruského badatele D. S. Lichačova žánr chápou jako dynamickou, živou strukturu a žánrový systém jako živý systém organismů. Co však naopak zůstává podnětné a životné z Hviščovy studie z roku 1973, je teorie modelování druhových struktur, která vznikala v úzké návaznosti na Mikovo uvažování o estetice výrazu – tedy text jako žánrová struktura viděná na pozadí kategorií jako ikoničnost, zážitkovost, aktuálnost, markantnost, síla, subjektivnost, expresivnost, emocionalita, patos, afektovanost, hodnocení, výzva, ironičnost, dějovost, figurativnost atd. (*Estetika výrazu*, Bratislava 1969); jejím dovršením pak je rozsáhlé kompendium *Tezaurus estetických výrazových kvalit* (za redakce Ľubomíra Plesníka, Nitra 2008). Zde se lze přirozeně ptát, jak si Hvišč modelování druhových struktur představoval? Jeho teorie vznikala nepochybně ještě pod jistým pozůstalým tlakem z vpádu matematických metod do literární vědy, jak se s tím můžeme v české vědě setkat v některých pracích Jiřího Levého, Karla Palase nebo Eduarda Petru; tím chceme zároveň upozornit na badatelovo úsilí převést genologickou problematiku na půdu bezpochyby exaktní. Proces modelování jednak viděl jako dvojfázový: v první fázi jde o analýzu konkrétního materiálu a vyvážení stupnice množin bez konfrontace (statický model), v druhé jde potom o syntézu modelů (tzv. modely modelů), jednak takový postup viděl jako činnost směřující k typologizaci vývojového procesu: „...musíme si uvědomit, že konfrontáciu druhových štruktúr možno uskutočňovať iba prostredníctvom modelov. V týchto súvislostiach potom modelovanie druhových štruktúr nadobúda charakter pomocnej činnosti medzi analýzou a kvalifikáciou literárnych druhov. Akonáhle dosiahneme kompletne údaje o typológii literárneho procesu, funkcia modelov sa anuluje, lebo nejde o modely, ale o typológiu vývinového procesu“ (*Komparatistika* 1973 : 30). Teorii modelování druhových (žánrových) struktur pak představil na příkladě konkrétní baladiky (A. Mickiewicz, J.

Słowacki, A. Sládkovič, J. Král', A. S. Puškin, J. Vrchlický, K. J. Erben, I. Mažuranić a J. Kalinčiak), tedy na materiálu různorodém a v srovnávacím rámci. Lze jen zopakovat závěr Hviščovy studie, neboť se nám jeví aktuálním i po desítkách let od publikování (tamtéž): „...modelovanie druhových štruktúr /je/ jedným z prostriedkov genologickej interpretácie literatúry: prehlbuje jej empirický charakter a tým aj možnosť praktickej manipulácie s konkrétnym literárnym textom.“

Jestliže sborník nesl titul Komparatistika a genológie, s komparatistikou zvýraznenou v titule na prvém místě, pak v něm nesměly scházet ani studie s myšlenkami komparativně orientovaných badatelů. Z těch si zaslouží pozornosti příspěvek Dionýze Ďurišina. Nelze si představit, že genologii nastavil pouze vlídnou a vstřícnou tvář: chápal ji na jedné straně jako jistého prostředníka při poznávání literárního jevu („genológia odzrkadľuje určitý stupeň poznania literárního javu v rámci všeobecného poznávacieho procesu literárnej vedy“), ale zároveň jinde uvádí na margo relativnosti poznávací hodnoty klasifikace (v rovině gnozeologické i historické): „Je to dané niekoľkými činiteľmi. Okrem iného špecifickosťou literárneho javu, ktorý je vo svojej podstate diferencovanejší a bohatší ako sféra ekvivalencie javov. Genológia skúma iba tie vzťahy medzi literárnymi javmi, ktorú sú genologicky nevyhnutné, a to vždy z hľadiska konkrétne zvolených klasifikačných meradiel. Necháva mimo svojho zorného uhla vzťahy a súvislosti z tohoto hľadiska náhodné. Nadhodnocovanie klasifikačného zákona v poznávacom procese literárnej vedy je škodlivé a pôsobí retardujúco, pretože neumožňuje poznanie mnohostrannosti literárneho diela“ (Komparatistika 1973 : 39). Tím se do značné míry může lišit od již připomenutého projektu tzv. transformační genologie, neboť tu lze chápat jako metodu souvztažnou k ostatním; jinými slovy řečeno: genologie může pomoci nejen interpretovat uspokojujícím způsobem veliké množství literárních textů, které se již nahromadily v databance „světové literatury“, ale může – ve spojení s dalšími disciplínami literární vědy, právě kupř. s komparatistikou – podat systematizaci a syntetizaci veškerého tohoto materiálu v srovnávacím horizontu. Pochopitelně nelze zde zapomínat na specifické ustrojení badatele: D. Ďurišin se po celou svoji vědeckou dráhu zabýval komparatistikou, která u něj vyrostla v opravdovou „královnu literární vědy“, zatímco v roli jednotky „podřazené“ oproti komparatistice se u něj (možná latentně) ocitla právě genologie, ačkoliv „pritom však cieľavedomé a programové uplatňovanie slohovo-druhových aspektov v literárnej komparatistike a komparatívnych postupov v genologii je isteže stále aktuálne“ (Komparatistika 1973 : 46).

K některým obecným otázkám genologie (zejména jde o vztah ke stylistice) přispěl do sborníku František Míko, vzpomínaný Cyril Kraus se pak konkrétně zaměřil na žánrovou podobu štúrovské poezie, jiní pak na žánrové změny při recepci literatury, na podobu určitých žánrů (oček verus črta), na vztah sociálního kontextu a stratifikace žánrů atd.

Ve slovenském sborníku Komparatistika a genológia vidíme jeden z výrazných mezníků ve vývoji bádání v této disciplíně, ale rovněž mezník v rámci česko-slovenském. Je nepochybné, že vědecké texty v něm soustředěné vznikaly v uvolněné společenské atmosféře druhé poloviny a konce šedesátých let 20. století, v těsné souvislosti s evropskými trendy (zejména polské proveniencie). V rámci československém se tak zapojují do řady započaté zejména studiemi Franka Wollmana z let třicátých (eidos a eidologická metoda); jeho pojetí literatury našlo pokračování v brněnském prostředí, od sedmdesátých a osmdesátých let pak zvláště v pracích teoreticky vybaveného Iva Pospíšila (*Ruská románová kronika – příspěvek k historii a teorii žánru*, Brno 1983), nebo v pozdních osmdesátých letech v prostředí pražském u Daniely Hodrové (*Hledání románu*, Praha 1989), ovlivněné spíše tradicemi vědy ruské a sovětské a francouzské. V citovaném sborníku zůstalo hodně nezodpovězeného a dráždivého, např. pojetí žánru jako parciálního aspektu textu (F. Míko) nebo otázka stálosti a nestálosti žánrů, nicméně tyto nápovědi jistě nezůstanou bez ohlasů.

Literatura

Císař, Čestmír

2005 *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara* (Praha : SinCon)

Komparatistika

1973 *Komparatistika a genológia*, ved. redaktor Pavol Petrus (Bratislava : SPN), vydavatelem byla FF PU P. J. Šafárika v Košiciach

O medziliterárných vzťahoch

1968 *O medziliterárných vzťahoch*, zostavili Andrej Červeňák a Pavol Petrus (Bratislava : SPN), vydavatelem byla FF PU P. J. Šafárika v Košiciach

Pavera, Libor a kol.

2005 *Stabilita a labilita žánrů – Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. II (Opava : Slezská univerzita)

2006 *Žánry živé, mrtvé, revitalizované – Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. III (Opava : Slezská univerzita)

Pavera, Libor–Pospíšil, Ivo

2003 *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*, sv. I (Brno : Istenis)

Petrů, Eduard

1996 *Vzdálené hlasy* (Olomouc : Votobia)

2000 *Úvod do studia literární vědy* (Olomouc : Rubico)

Vodička, Felix

1969 *Struktura vývoje*, ed. Miroslav Červenka (Praha : Odeon)

Žilka, Tibor

2000 *Postmoderná semiotika textu* (Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa)

2006 *Postmoderná literatúra a film* (Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa)